

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

БОРТНИК Надія Петрівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

ХОМИШИН Ірина Юріївна - доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

DOI:10.32782/NP.2019.4.7

УДК 351.84

В связи с постоянными трансформациями в украинском обществе существует потребность раскрытия сущности понятия социальной защиты. В данной статье рассмотрены различные точки зрения на исследуемое понятие, осуществлен анализ теоретических положений по социально-правовой защите. Социальная защита в Украине реализуется сквозь материальное обеспечение экономически активного населения (путем социального страхования); пенсионное обеспечение; социальную помощь наиболее уязвимым категориям; материальную помощь семьям с детьми; компенсации, индексации и льготы населению; социальное обслуживание и тому подобное. Таким образом, социальная защита осуществляется с помощью социального обеспечения и социальной помощи.

Ключевые слова: социальная защита, население, нормативная база, государство, экономическая безопасность, социальная помощь.

Постановка проблеми

Процес поглиблення інтеграції у світове економічне співтовариство передбачає багато істотних змін у системі управління державою, складовою якої є соціально-економічна система, на основі ідеї сполучення економічної ефективності як результату дієвості ринкових сил та соціального компромісу. Отже, пошук ефективних механізмів та дієвих методів функціонування системи соціального захисту є нагальним

напрямом наукових досліджень та актуальним практичним завданням. Державне регулювання соціального захисту населення обумовлюється тим, що головною метою держави є досягнення добробуту й розвитку населення через підвищення рівня та якості його життя, а також заохочення його прагнення до соціального прогресу через забезпечення соціальних прав усіх громадян. У ст. 3 Конституції України зазначено: «Людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Саме це визначає нашу державу як соціальну [1].

Безумовно, кожна соціально-економічна система, державний устрій по-своєму задовольняє цю мету з огляду на колективні традиції, економічний розвиток і менталітет народу. Проте в межах усіх без винятку держав існує найголовніша мета – надання особливого захисту й допомоги недієздатним і нужденним громадянам [2, с. 184].

Аналіз останніх досліджень

Поняття “соціальний захист” є одним з найбільш дискусійних питань права соціального забезпечення. Його дослідженням займалися за різних часів такі вчені, як: В.С. Андреев, В.А. Аралов, К.С. Батигін, Н.Б. Болотіна, Ж.А. Горбачова, І.В. Гушчін, Л.В. Забелін, М.Л. Захаров, Р.І. Іванова, А.В. Левшин, Е.Е. Мачульська, К.Ю. Мельник, М.І. Полупанов, С.М. Прилипко, І.М. Сирота, Н.М. Стаховська, Б.І. Сташків,

В.А.Тарасова, Е.Г. Тучкова, Я.М. Фогель, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдинов тощо.

Виклад основного матеріалу

Прагнення України увійти в Європейську співдружність країн та у Європейський союз неможливе без створення системи правових, економічних, організаційних та інших заходів державних і недержавних установ та організацій, що впливатимуть та сприятимуть підтриманню соціальної стабільності в суспільстві, створенню умов для зростання добробуту населення, забезпечення належного рівня та якості життя населення.

Сьогодні комплекс проблем соціального захисту населення України розглядається крізь призму стану суспільства, стану ринкових відносин, коли нові реалії громадського та економічного життя замінюють старі та віджили. Особливістю цього періоду є відставання розвитку нормативної бази та стандартів правового регулювання повсякденних потреб суспільства. Це відставання найбільш вразливе у порівнянні з соціальними стандартами (нормативами) Європейських країн.

Саме тому правова система не завжди демонструє готовність до швидшого запровадження та ефективного регулювання нових процесів, у тому числі в галузі соціального захисту населення. В умовах відсутності адекватного правового регулювання практики реформ вони, навіть у найкращому випадку, здійснюються повільно, формально та безсистемно. Звідси виникають і відповідні соціальні, економічні та соціально-психологічні наслідки реформування, комплекс питань, що пов'язані із забезпеченням правового та соціального захисту населення в умовах здійснюваних перетворень [3, с. 81].

Тому не дивно, що завдання ефективного розвитку галузей економіки та соціальної сфери не завжди узгоджуються з проблемами соціальної гармонії, адаптації населення, зокрема його вразливих прошарків, до швидких змін у житті, забезпечення гарантій непрацездатній частині населення (пенсіонери, інваліди, багатодітні сім'ї тощо) [5, с. 92]. У контексті основних проблем соціального захисту населення на

різних інституціональних рівнях недостатньо уваги приділяється практичній реалізації теоретичних розробок «компенсаційних» захисних механізмів для суспільства, які допомагали б його громадянам адаптуватися до специфічних умов формування нових інститутів та інституціонального середовища [3, с. 81]. Визнання України як держави з ринковою економікою накладає на неї певні зобов'язання. У першу чергу, вони стосуються проблем, пов'язаних із переосмисленням нової економічної політики держави, яка має передбачати максимальну мобілізацію всіх ресурсів країни, сприяння розвитку господарської ініціативи і самодіяльності населення, насамперед у формі малого та середнього бізнесу, посилення соціальної орієнтації в розвитку підприємств, регіонів і економіки країни загалом. Ця довгострокова соціально орієнтована політика повинна бути спрямована на зниження реального рівня безробіття, посилення економічної активності та мобільності населення, підвищення його доходів, рівня добробуту, тобто покращення соціального захисту населення. На базі соціально орієнтованої економіки сучасного типу передбачається наближення рівня життя населення до середніх європейських стандартів його якості та показників людського розвитку [4, с. 35; 3, с. 81].

Соціальний захист – невід'ємна складова політики держави, відповідальної за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Це той чинник, від ефективності якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства. У зв'язку з постійними трансформаціями в українському суспільстві існує потреба розкриття сутності соціального захисту [6, с. 132].

Під соціальним захистом у загальному сенсі слід розуміти діяльність держави щодо встановлення та забезпечення соціально-економічних і соціально-культурних прав громадян. Це і охорона здоров'я, і забезпечення житлом, і здобуття освіти, і охорона материнства та дитинства, і матеріальне забезпечення непрацездатних і інших потребуючих підтримки громадян, і соціальне обслуговування тощо. Під соціальним захистом у вузькому сенсі слід розуміти сукупність нормативно закріплених гарантій,

спрямованих на вирівнювання положення громадян з іншими членами суспільства у випадках настання соціальних ризиків [6, с. 132].

Розглядаючи систему соціального захисту, можна виділити основні її функціональні напрями. Вона має три складові, три комплексні механізми державного регулювання: соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальну допомогу (добродійність). Соціальне забезпечення реалізує принцип загальності (універсальності) та орієнтується на розподіл за потребою, без дотримання вимог еквівалентності й відшкодування. Об'єктом соціального забезпечення є населення в цілому. На принципах соціального забезпечення, з одного боку, організується система соціального захисту окремих категорій непрацездатної частини населення (людей літнього віку, дітей, інвалідів), а з іншого – відповідно до принципу соціального забезпечення будується система безкоштовної обов'язкової загальної освіти, медичного обслуговування й надання низки культурних послуг.

Соціальне страхування – це механізм державного регулювання системи соціального захисту, який будується відповідно до принципу соціальної солідарності й принципу еквівалентності (відшкодування). Об'єднує соціальне забезпечення та соціальне страхування реалізація ідеї соціальної спільності людей, колективістські начала. Натомість відмінність їх полягає в тому, що об'єкт соціального страхування обмежується працездатною частиною населення й орієнтується на узгодження соціальних виплат із трудовим вкладом і цільовим характером соціальних внесків [7, с. 112].

Систему державної добродійності піддано серйозній трансформації. На сьогодні спостерігається тенденція до обмеження сфери державної добродійності, орієнтація переважно на державну добровільну форму милосердя (філантропію) [2, с. 185].

Першочерговою проблемою у контексті соціального захисту населення є запровадження повномасштабної реформи пенсійної системи, яка повинна здійснюватися за трьома рівнями: солідарної системи пенсійних виплат (перший рівень), системи нако-

пичувальних індивідуальних пенсійних рахунків у рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (другий рівень) та системи недержавного пенсійного страхування, яка забезпечуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків громадян (третій рівень) [3, с. 82].

До наступних проблем соціального захисту є реформування системи соціального обслуговування та надання допомоги малозабезпеченим верствам населення. Воно має спрямовуватися на розроблення нових механізмів реалізації чинних законодавчих актів з питань соціальної політики, послідовне здійснення заходів щодо розвитку та зміцнення системи соціального захисту, вдосконалення механізму фінансування надання державної соціальної допомоги, що забезпечить гарантований рівень соціального захисту малозабезпечених прошарків населення.

Виходячи з цілої низки сучасних проблем соціального захисту, головною метою соціальної політики є забезпечення гідного рівня життя як працюючого, так і непрацюючого населення. Вона може бути реалізована шляхом забезпечення максимального позитивного впливу національної системи соціального захисту та попередження її негативних наслідків. Основою управління цими процесами є наявність прогностичних розрахунків соціальних витрат у відповідності із встановленими державою пільгами та гарантіями, збалансованими з їх фінансовим забезпеченням.

У цьому зв'язку дуже важливою проблемою соціального захисту населення є прогнозування соціальних витрат, яке передбачає визначення на перспективу тенденцій створення сприятливих умов для поліпшення добробуту громадян, які у відповідності з чинним законодавством мають потребу в державній підтримці. Це дає змогу здійснювати загальний аналіз зворотних зв'язків між соціальним сектором та економікою, враховувати зміни у законодавчо-правовому полі, розглядати вплив різних сценаріїв розвитку економіки, характеризувати потребу в коштах, призначених для компенсації соціальних витрат, виходячи з економічних

перспектив та життєвих реалій, як тенденцію розвитку соціального захисту населення у даний період. На цій основі можна створити сценарій майбутнього розвитку соціальної сфери та мати ключову інформацію для планування соціальної політики, враховувати їх при розробці консолідованого бюджету України та окремих регіонів [3, с. 84].

Стратегічною проблемою економічної політики в умовах формування соціально орієнтованого ринку є становлення та розвиток малого бізнесу, як і підприємництва в цілому. Відповідно недооцінка ролі та місця малого підприємництва, ігнорування його економічного і соціального потенціалу можуть набути характеру стратегічного прорахунку.

Оцінка чинного законодавства та нормативно-правової бази у галузі підприємницької діяльності вказує на значну правову нестабільність деяких документів, що регламентують різні питання роботи суб'єктів малого та середнього бізнесу, а також відсутність надійного механізму її виконання.

Деякі законодавчі акти мають зворотну силу, що не сприяє стабільності правових меж діяльності підприємств малого і середнього бізнесу. Сьогодні більшість фахівців, експертів, правознавців вважає, що потрібна докорінна переробка законопроекту «Про державну підтримку малого підприємства», а більша половина — виступає за необхідність внесення до нього часткових змін. Недосконалість чинного законодавства з питань розвитку підприємницької діяльності зумовлює збільшення підприємницьких ризиків [3, с. 84].

Також однією з першочергових проблем соціального захисту є реформування системи соціального обслуговування та надання допомоги малозабезпеченим верствам населення. Воно має спрямовуватися на розроблення нових механізмів реалізації чинних законодавчих актів з питань соціальної політики, послідовне здійснення заходів щодо розвитку та зміцнення системи соціального захисту, вдосконалення механізму фінансування надання державної соціальної допомоги, що забезпечить гарантований рівень соціального захисту малозабезпечених прошарків населення.

Виходячи з цілої низки сучасних проблем соціального захисту, головною метою соціальної політики є забезпечення гідного рівня життя як працюючого, так і непрацюючого населення [3, с. 84].

Поліпшення соціального захисту населення шляхом впровадження ефективних програм сприяє поліпшенню життєдіяльності населення і стабілізує суспільство. Соціальний захист має системний характер - у вигляді законодавчо встановлених постійних грошових виплат, компенсацій з державного або місцевого бюджетів і періодичний - у вигляді одноразової грошової або матеріальної допомоги з різних фондів або окремих осіб тощо. Велике значення має соціальний захист товаровиробників, які своєю працею створюють споживні вартості для розвитку добробуту країни.

Розвиток України в сучасних умовах потребує орієнтуватися на європейські стандарти, будувати соціально – економічну політику держави та дії уряду її реалізації, спрямований на покращення рівня життя. Соціальний захист, у якому населення надійно захищено, – це впевнений крок для досягнення процвітання країни та її суспільства. Питання соціального захисту населення на шляхах розвитку євроінтеграційних процесів є дуже актуальним, від нього залежить рівень життя та добробуту суспільства, духовне, матеріальне, соціальне благо, які впливають та підбурюють до зайнятості населення.

Висновки

Важливою проблемою соціального захисту населення є гармонізація управління всією соціально – економічною сферою, тобто забезпечення адекватності та збалансованості роботи всіх її структурних елементів на основі використання системних методів формування та реалізації політики в галузі економіки. Сьогодні якість управління визначає якість життя [3, с. 84].

Отже, стратегічна мета України досягти рівня економічно розвиненої держави потребує серйозної роботи щодо удосконалення захисту прав і свобод людини, демократизації всіх складових суспільного життя, економічного зростання та забезпечення

АНОТАЦІЯ

У зв'язку з постійними трансформаціями в українському суспільстві існує потреба розкриття сутності поняття соціального захисту. У даній статті розглянуті різні точки зору на дане поняття, здійснено аналіз теоретичних положень щодо соціально-правового захисту. Соціальний захист в Україні реалізується через матеріальне забезпечення економічно активного населення (шляхом соціального страхування); пенсійне забезпечення; соціальну допомогу найбільш вразливим категоріям; матеріальну допомогу сім'ям з дітьми; компенсації, індексації та пільги населенню; соціальне обслуговування тощо. Таким чином, соціальний захист здійснюється за допомогою соціального забезпечення та соціальної допомоги.

Ключові слова: соціальна захищеність, населення, нормативна база, держава, економічна безпека, соціальна допомога.

SUMMARY

Due to the constant transformations in the Ukrainian society, there is a need to reveal the essence of the concept of social protection. This article discusses different perspectives on this concept, analysis of theoretical provisions on social and legal protection. Social protection in Ukraine is realized through the financial support of economically active population (through social insurance); pension provision; social assistance to the most vulnerable; financial assistance to families with children; compensation, indexation and benefits to the population; social services and more. Thus, social protection is achieved through social security and social assistance. Ukraine's desire to enter the European Union of countries and the European Union is impossible without the creation of a system of legal, economic, organizational and other measures of state and non-governmental institutions and organizations that will influence and promote social support. stability in society, creating conditions for increasing the well-being of the population, ensuring the proper level and quality of life of the population.

Key words: social protection, population, regulatory framework, state, economic security, social assistance.

механізмів і умов для створення матеріального та духовного добробуту населення. Найважливішим аспектом цієї проблеми, віддзеркаленням місця людини в системі державної політики є стан її соціального захисту та надання соціальних гарантій.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кузьменко С. Г. Державні та господарські механізми регулювання соціальної сфери суспільства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3. Т. 1. С. 184–187.
3. Балашов А.М. Сучасні проблеми соціального захисту населення в Україні. *Економіка та держава*. 2010. № 1. С. 82–84.
4. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблеми

термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 35–39.

5. Бідак В. Я. Соціальний захист населення та вдосконалення державних механізмів його регулювання: *монографія*. Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2004. 250 с.

6. Титаренко І. О., Іваненко Н.О. Соціальний захист людей похилого віку в Україні: теоретичний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць*. 2009. № 4. С. 131–135.

7. Трубич С.Ю., Швець В.Є. Формування системи соціального страхування. *Фінанси України*. 2000. №2. С. 110–115.